

сельбищна територія формується переважно змішаною забудовою, причому найближчу частину, що межує з магістраллю чи містом, складає підвищена секційна забудова, друга частина: це квартали блокованої забудови, третя (периферійна) – садибна забудова.

Іншим типом ПСП, що набув поширення в зоні впливу значних і найзначніших міст, є рекреаційне поселення. Найважливішою передумовою організації таких поселень становить: наявність відповідних природних та рекреаційних ресурсів, відсутність шкідливого виробництва, незначна людність (до 200 осіб) тощо.

Аналізом досвіду проектних розробок ПСП, що проведені інститутом «УкрНДПРОцивільсьбуд», визначено, що прийоми функціонально-планувальної організації рекреаційних поселень можуть бути різними в залежності від його типу [12, 13]: рекреаційне поселення індивідуального відпочинку; рекреаційне поселення, в якому поєднується індивідуальний, колективний та спортивно-туристичний відпочинок; рекреаційне поселення з розширеним спектром дозвіллевих функцій; рекреаційне поселення для закритого корпоративного відпочинку тощо. В усіх випадках таким поселенням притаманні органічний зв'язок з навколишнім середовищем та існуючим поселенням, рельєфом, поєднання функціонального зонування структурних елементів з їх гармонічним поступовим взаємопроникненням.

Науково-дослідним проектним інститутом «УкрНДПРОцивільсьбуд» розроблено низку рекреаційних поселень. Вздовж заплави р. Десни розміщено с. Зазим'є Броварського району Київської області. У другій половині ХХ ст. біля села виникло дачне поселення на півострові, що утворений вигибом річки. Село сформовано переважно садибною забудовою навколо озер, ставків, каналів. Невеликі квартали секційної забудови для мешканців міст Києва і Бровари передбачено на околиці, біля в'їзду в село. Житловий масив секційної забудови обмежує річка, формуючи, подібно існуючому дачному поселенню, друге планувальне ядро. Генеральним планом передбачено органічне поєднання 2-х частин села в єдину планувальну структуру. Таким чином, за рекреаційним

призначенням с. Зазим'є - супутник з розширеною рекреаційною функцією: дачним поселенням, об'єктами водних видів спорту і відпочинку.

Село Кийлів Бориспільського району Київської області (рис. 1.7) є прикладом рекреаційного сільського поселення лінійної планувальної структури, воно розташовано вздовж Канівського водосховища, що обумовило його видовжену планувальну форму. Ця територія є рекреаційною зоною для мешканців Києва і області: тут розташовані містечка і бази відпочинку, дачні поселення, спортивні клуби, пов'язані з водними видами спорту. Проектом передбачено створення водоохоронної зони, прибережної захисної смуги Дніпра.

Село Стоянка Києво-Святошинського району Київської області також розміщено в заплаві р. Ірпінь, що обумовлює розвиток рекреації на його території. Поряд із садибною забудовою в селі розширена функція готельного бізнесу: центральна багатоповерхова будівля готелю та низка готелів-котеджів для сімейного відпочинку, для відпочиваючих створено гольф-клуб на мальовничому півострові. На південній межі виробнича зона, що створює шумозахисну зону від автомагістралі. Загалом це ПСП безумовно, є багатофункціональним, а саме: поселення-супутник, з розширеною рекреацією та виробничою зоною. Проте, домінуюча функціональна спеціалізація поселення – рекреаційна (активний відпочинок, спорт, приміські готелі).

Аналіз зарубіжного досвіду виявив, що важливим фактором збільшення приміського населення стала децентралізація промисловості, винесення виробничих об'єктів в ПЗ, що спричинено наявністю дешевої робочої сили та землі, а також зменшенням податкового тиску. Розвиток системи комунікацій сприяє переселенню з агломерацій частини зайнятого населення, непов'язаного із щоденними міграційними поїздками: представників вільних та творчих професій, науковців, людей похилого віку тощо. Це стимулює розвиток інфраструктури послуг в районах переселення.

США і розвинуті країни Заходу майже не мають традиційних для нашого регіону сільських поселень. Натомість для них характерним є формування в ПЗ [33] робітничих поселень з малоповерховою забудовою; поселень-спалень котеджного типу для забезпечених верств населення. Майже в усіх західноєвропейських країнах

відбувався інтенсивний процес будівництва робітничих поселень поблизу виробничих комплексів. Уперше масового характеру селищне будівництво набуло в Англії, де зводиться перше робітниче поселення Селтер з регулярною геометричною схемою вулиць. В кінці XIX-го ст. виникають перші поселення-сади, в яких знайшла своє вираження ідея Е. Говарда про місто-сад [33]. Набувають поширення радіально-кільцева композиція, відкриті курдонери з тупиковими проїздами, що надавало плануванню певної різноманітності. Прикладом цілісного планувального вирішення з чіткою композиційною схемою є приміське поселення – Беллінгхем. В цьому поселенні на перетині головних транспортних осей розміщено громадський центр.

З часом класична геометрична схеми у Великобританії змінюється на вільну: Ларкхілл (ПЗ Ліверпуля) та Леї (ПЗ Честера). Вони мають вільну планувальну схему з тупиковими проїздами. Транспортні зв'язки є важливим фактором, що суттєво вплинули на їх планувальну структуру. Зокрема, зовнішня магістраль в них розташована на периферії поселень. Щільність забудови складає 40%, а щільність населення майже 400 осіб/га. Поселення Бурнвіль поблизу Бірмінгема на 4 тис. жителів, розміщено серед зеленого масиву з урахуванням рельєфу, щільність забудови – 15 буд./га, 10 % території селища становить громадський центр із зеленими насадженнями. В центрі поселення розміщено виробничий об'єкт. Особливістю англійських поселень є поєднання однотипної забудови та вільного планування, широке застосування тупикових проїздів, а також у ландшафтний характер житлових вулиць. В планувальній організації перших приміських поселень США використовувався досвід Великобританії. Інтенсивний розвиток промисловості обумовив створення нових виробничих поселень. Ці поселення мали переважно регулярне планування. Планувальна структура території поселень розподілялась наступним чином (у %): житлова зона – 50, вулиці та проїзди – 18, парки і сквери – 17, громадський центр та спортмайданчики – 15. Значна увага приділялась рельєфу та ландшафту місцевості: зелені масиви, водойми часто знаходяться в центрі, обумовлюючи вільне їх планування. Активне використання зелених масивів є характерним для багатьох поселень, наприклад, поселення Вілоу-Ран (рис. 1.8):

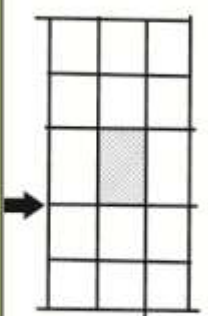

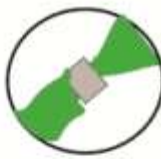
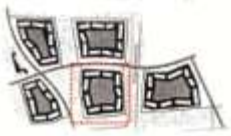

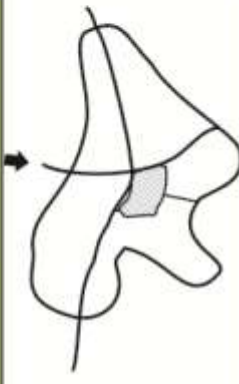
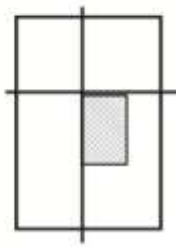

ПРИКЛАД ПОСЕЛЕННЯ	ТИП ПЛАНУВАЛЬНОЇ СХЕМИ	РОЗМІЩЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ЦЕНТРУ	СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ Початок 2000-х р.
 <p>При заводі Крупна Ессен, Німеччина, 1890 р.</p>	<p>РЕГУЛЯРНА</p> 	<p>В ГЕОМЕТРИЧНОМУ ЦЕНТРІ</p> 	 <p>ІСНУЮЧА ТИПОВОТА ПЕРЕДМІСТЬ</p> <p>НОВА ВЕРСІЯ МІСТА-САДУ-ПОСЕЛЕННЯ-КОЛЕСО З ЧИТКОЮ ДИФЕРЕНЦІАЦІЄЮ УРБАНИЗАЦІЙНОЇ Т ЛАНДШАФТНОЇ ЗОН</p>
 <p>Уїлроу-Ран, США, 1900 р.</p>	<p>РАДІАЛЬНО-КІЛЬЦЕВА ІЗ "ПЕДЕЛОБЕННИМ" КВАРТАЛАМИ</p> 	<p>В ГЕОМЕТРИЧНОМУ ЦЕНТРІ, СУМІЩЕНІЙ З ПАРКОМ</p> 	<p>BUZZARD NEST SOCIETY ДОКІНЦЬ ПАРКІВ, ВІДЛЕЖАЮЧІ</p> <p>ПЕРИФЕРІЙНІ, РОЗМІКНЕНІ ПЕРИМЕТР. ДОСТУПНІЙ ДЛІВ ВОСЛІД З УСІМ БОКІВ</p>
 <p>Маргаретхое-передмістя Ессена, Німеччина, 1910 р.</p>	<p>ЛАНДШАФТНА АБО "ВІЛЬНА"</p> 	<p>В ГЕОМЕТРИЧНОМУ ЦЕНТРІ НА ПЕРЕХРЕСТІ ГОЛОВНИХ ВІЛЬЦІВ</p> 	<p>ПОСЕЛЕННЯ АБО ПЕРИФ. ДІЛКА, АБО КРАЙ ПАРКІВ І ПАРКІВ</p> <p>ПОСЕЛЕННЯ - ПОМАЙКІННО УСІМ БОКІВ ДОСТУПНО З УСІМ БОКІВ</p>
 <p>Йоркшир, США, 1920 р.</p>	<p>ЗМІШАНА</p> 	<p>НАБЛИЖЕНІЙ ДО ГОЛОВНОЇ МАГІСТРАЛІ</p> 	<p>ПОСЕЛЕННЯ В ПЕРЕДМІСТІ КОПИЛІ АБО КРИНДИВ, ЛАНД</p>

Рис. 1.8 Основні планувальні схеми зарубіжних поселень в зонах впливу значних і найзначніших міст (розроблено за літературними джерелами) [86].

забудова вздовж магістральних шосе, наскрізний транспортний рух через сельбищну територію не допускаються, пішохідні і транспортні шляхи максимально розосереджені. Поширений прийом - трасування криволінійних вулиць та тупикових проїздів, що є обмеженням для швидкісного транспорту.

Прийом вільного планування набув розповсюдження в США після другої світової війни, часто навіть на рівній місцевості вулична мережа має криволінійну структуру, характерну для вільного планування. Поширення набуло застосування тупикових вулиць та проїздів. Вільне планування сприяло виникненню лінійних та великих за розмірами території кварталів – “суперблоків” (Бриджпорт), що давали можливість вільно розміщувати будинки та різноманітні майданчики, збільшувати площу озеленення. Аналізом досвіду формування поселень у США виявлено наступні засади їх проектування: поселення розміщувалось в 15-20-хвилинній доступності від виробництва; площа поселення - не менше 50-60 га; для забудови обирались ділянки з невеликими ухілами; житлова забудова розміщується від громадського центру не далі 500-800 м; в поселеннях садибного типу щільність заселення становить 12-15 квартир/га; індивідуальні будинки розміщувались з улаштуванням прибудинкової зеленої зони. В Німеччині також на приміських територіях знайшла відображення ідея міста-саду. Так, на початку ХХ-го століття біля м. Ессена побудовані робітничі поселення крупівських заводів (рис. 1.8). Зразковим поселенням став Маргаретхое (рис. 1.8), що має вільне планування, оточене зеленими масивами, які гармонійно проникають в його структуру.

Таким чином, в країнах Європи і США регулярні прийоми планування поселень пізніше були витіснені “вільними”, що обумовило різноманітність планувальних рішень та більш гармонійну функціонально-планувальну організацію приміських поселень. Урбанізація ПЗ в країнах Західної Європи і США обумовлена міграцією мешканців значних міст на постійне проживання, в той час, як в Україні міграція міських жителів має сезонний характер. А це не сприяє збільшенню податкової бази територіальних громад і перетворенню приміських сільських поселень в «малі містечка» – субурбію західного типу.

1.3 Сучасні тенденції у змінах функціонально-планувальної організації приміських сільських поселень (ПСП)

В умовах становлення ринкової економіки та різних форм власності планувальна структура ПСП набуває значних змін. Відбувається динамічний процес змін всіх структурних елементів сільського середовища: виробництва, житла, інфраструктури, природного ландшафту. Кожний з цих елементів має свою специфіку трансформації, яка суттєво впливає на їх взаємодії з людиною. Відповідно з цим стає актуальним визначення принципів архітектурно-планувальної організації приміських сільських поселень.

Аналізом досвіду проектних розробок сіл приміської зони (інститут «УкрНДПРОцивільсьбуд»), а також сучасного стану ПСП в зонах впливу міст-центрів Північно-Східного регіону України виявлено, що ці зміни відбуваються з усіма елементами ПСП, але перш за все у виробництві та культурно-побутовому обслуговуванні. В більшості ПСП зменшується питома вага виробничих територій, натомість значно розширюється житлова зона. Причому це розширення відбувається як за рахунок вивільнення виробничих майданчиків, так і за рахунок розпайованих сільського-подарських земель, унаслідок чого значно збільшуються території ПСП при загальному зменшенні сільського населення. Хоча демографічна ситуація в ПСП має більш стабільний характер порівняно з периферійними районами, проте в них зазначені проблеми також мають місце.

Сучасні тенденції розвитку ПСП обумовлені соціально-економічними трансформаціями в Україні, що знайшли відображення в розукрупненні виробництва, децентралізації економіки та системи обслуговування, появу приватного сектора в усіх формах власності призвели, як до позитивних, так і негативних наслідків. Причому нерідко одна тенденція виражена одночасно в двох аспектах. Негативними є: ліквідація виробничої бази села, відповідно збільшення безробіття, тому звичайна міграція «місто-село» змінюється на закордонну, що призводить до зменшення людності поселень та «звуження» соціальної сфери ПСП; збільшення числа землекористувачів часто призводить до

конфліктних ситуацій у землекористуванні. В той же час, ліквідація значного тваринницького виробництва, що знаходилося в межах села з порушенням санітарно-захисних зон, поліпшує як екологію приміських територій, так і можливість використання вивільнених ділянок для житла, рекреаційної діяльності, іншого виробництва, що не потребує санітарних розривів. Створено можливість ведення приватного бізнесу на власній ділянці, що забезпечує певну зайнятість населення, обумовлює формування нових функціональних елементів забудови - біфункціонального житла.

Таким чином, завдання вдосконалення функціонально-планувальної організації ПСП полягає в суттєвому зменшенні негативних аспектів тенденцій, що склалися, а при можливості перетворення їх в позитивні.

Дослідженням сучасного стану ПСП Північно-Східного регіону визначено передумови змін їх функціонально-планувальної структури, що складають наступні чотири основні блоки: економічні, соціальні, екологічні та науково-технічні. До блоку економічних передумов віднесені ринкові відносини і земельна реформа; розвиток приватного сектора, приватизація і демонополізація агропромислового сектора; багатоукладний характер сільської економіки: селянське присадибне господарство, фермерське господарство, колективний підряд, агрофірма, колективне сільськогосподарське підприємство тощо.

До блоку соціальних передумов – соціальне розшарування сільського населення за зайнятістю, доходами, відношенням до власності.

До блоку екологічних передумов – необхідність зменшення антропогенного навантаження на довкілля; прагнення міського населення до проживання в екологічно чистому природному оточенні.

До блоку науково-технічних передумов – нові технології у виробництві; розвиток і впровадження альтернативних джерел енергії; розвиток енергобіологічних безвідходних технологій.

Названі вище передумови взаємопов'язані між собою і в комплексі вони обумовлюють динамічний розвиток сільського середовища на рівнях розселення, соціальної інфраструктури та виробництва. Схему розвитку сучасного сільського

середовища на різних рівнях подано на рис. 1.9. Таким чином, нові тенденції розвитку сільського середовища: на рівні розселення відбувається перехід від тотальної ієрархії до створення локальних систем; на рівні соціальної інфраструктури – від ступеневої державної до конкурентної приватної; на рівні виробництва – від агропромвузлів до виробничого середовища сільського поселення. В умовах децентралізації суспільства та посилення ролі місцевого самоврядування змінюються зміст і структура міжселенних зв'язків: їх ієрархічний характер перетворюється на рівноправні партнерські та взаємовигідні відносини. З'являються нові містоформуючі об'єкти: сервісу, відпочинку, туризму, що є основою для формування як елементів середовища ПСП, так і нових функціональних типів цих поселень.

Певні типи ПСП мають свої природні основи формування, соціально-економічні, демографічні та історичні особливості. На основі їх аналізу можна виділити певні пріоритети розвитку кожного ПСП, які можуть бути наступними: реконструкція та підвищення якісного рівня існуючих елементів середовища; створення нових елементів в органічній єдності з існуючими; зміна функції ПСП, що викликано розукрупненням, перепрофілюванням чи ліквідацією виробництва; створення нових ПСП - котеджних містечок в межах сіл, що перестали функціонувати.

Проведеним обстеженням ПСП, розташованих на території першого поясу приміської зони м. Полтави (до 20-ти кілометрів у радіальному окресленні) виявлено наступне:

- ПСП частково або повністю перетворюються на поселення-супутники міста-центру (сс. Супрунівка, Розсошенці, Івашки, Горбанівка, Н. Млини, Петрівка), що за функціональним призначенням ідентичні міським житловим районам. Проте, на відміну від останніх вони не забезпечені відповідною соціально-культурною та побутовою інфраструктурою. Частину цих функцій виконує м. Полтава як вищий ієрархічний рівень системи розселення;

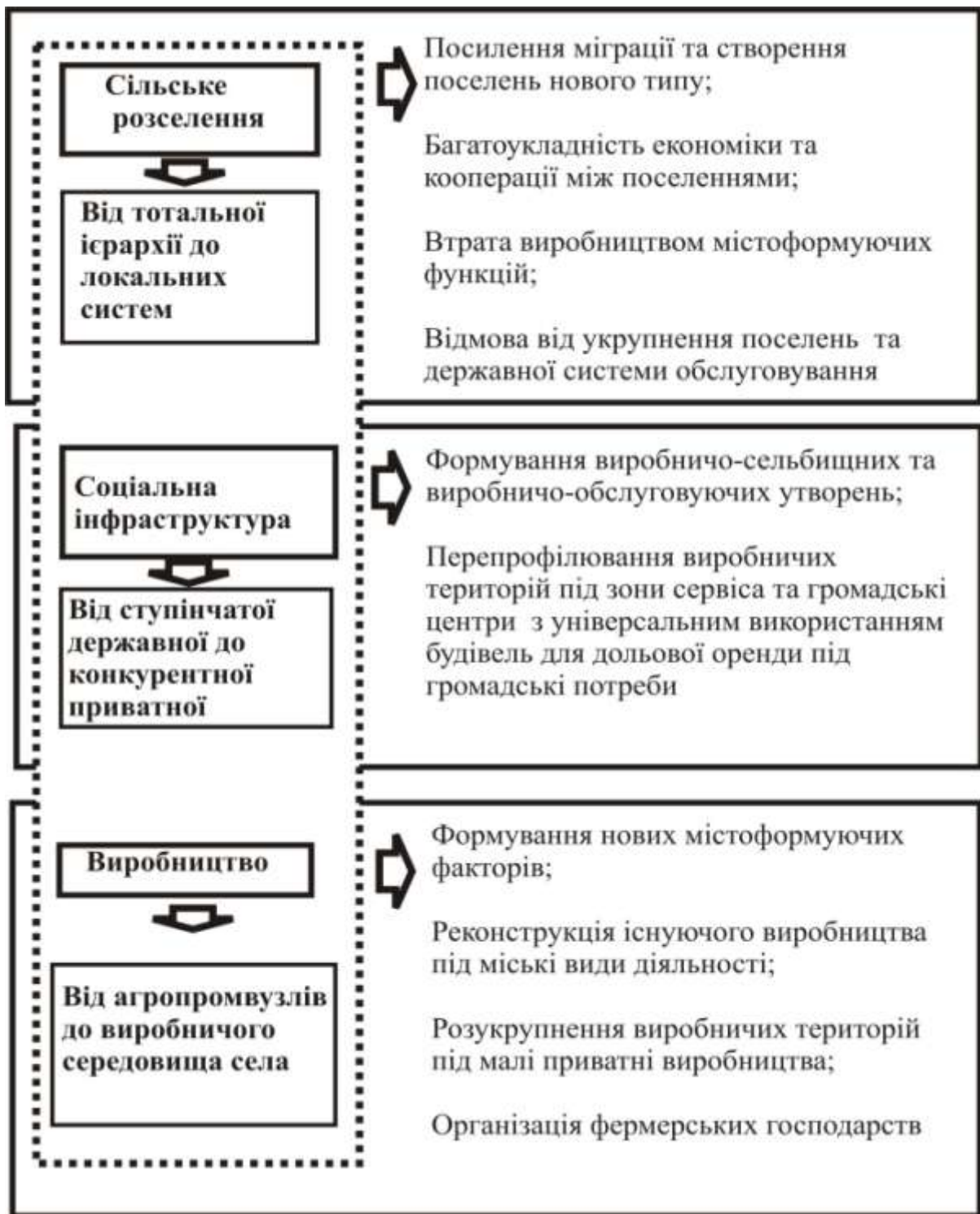

Рис. 1.9 Напрями розвитку приміського сільського середовища на різних рівнях (розроблено за матеріалами В. А. Новикова [106])

– значна частина житлової зони ПСП починає формуватись принципово новою забудовою, тобто сучасними будинками, що належать міським жителям (сс. Верхоли, Копили, Кротенки, Стасі, Тахтаулове);

– відбувається часткове або повне перепрофілювання окремих ПСП у сільське поселення дачного типу або лікувально-туристичне з розвинутою рекреаційною функцією (с. Слинків Яр);

– на території окремих сільських поселень розміщуються виробничі зони міста-центру (Супрунівський промвузол, Полтавська фабрика в с. Стасі, Затуринський промвузол, Абазівський завод будівельних виробів тощо).

На сьогодні значна частина ПСП, особливо ті, що не були центрами сільськогосподарських підприємств, втратили свої виробничі підрозділи. Вивільнені території віділяються переважно під нове житлове будівництво, тобто відбувається розширення сельбищної території за рахунок виробничої. Саме така трансформація відбулась в планувальній структурі с. Верхоли (рис. 1.10). На даний час в селі проживає 450 чол., відстань до м. Полтави становить 10 км; до центру сільської Ради (с. Ковалівка) – 5 км, там же знаходиться залізнична станція. Мешканці села зайняті на підприємствах і установах міста-центру (65% працюючих), 10% – зайняті в с. Ковалівка, 12% – в підсобному особистому господарстві. Вірогідно, що функціональна спеціалізація с. Верхоли матиме два напрями: поселення-супутника, а також рекреаційного поселення. Для цього є відповідні передумови: зручний транспортний зв'язок з Полтавою та сосновий лісовий масив, що обмежує село з півночі та північного заходу, біля села функціонують два літніх табори відпочинку для дітей.

Аналіз свідчить, що зміна планувальної структури с. Верхоли пройшла чотири етапи структурних перетворень (рис. 1.10):

- виробничий підрозділ (ферма КРС на 300 голів) перестав функціонувати, виробничі будівлі поступово руйнувалися;

- за межами його санітарно-захисної зони в північній частині села виділені ділянки для індивідуальної забудови та сформовано новий житловий квартал садибної забудови, виробнича будівля, що не функціонує, демонтується;

- на вільній території також запроєктовано масив блокованої житлової забудови з громадським центром;

- на землях запасу між двома новими житловими масивами заплановано ще один житловий масив (20га). Тим самим продовжується формування планувальної структури і оптимізація соціально-побутового обслуговування;

Подібні процеси відбуваються в усіх ПСП першого поясу приміської зони м. Полтави. Так, у великих ПСП (з людністю 500 чол. і більше) створюються передумови для формування перш за все поселень-супутників, у середніх (з людністю 200-500 чол.) – змішаної спеціалізації, рекреаційних поселень і поселень-супутників чи однієї з цих функцій, а у малих (50- 100 осіб. і менше) – рекреаційне або фермерське ПСП. Розвивається організована рекреація у селах ближнього до міста Полтави поясу: елітний пансіонат відпочинку у с. Тростянець, аквапарк у Супрунівці, готельний комплекс у Верхолах, готель в Абазівці тощо.

Тенденцією останніх десятиліть є поширення в приміських зонах великих і найзначніших міст елітних котеджних містечок, поселень-комплексів відпочинку (“Селена”, с. Свідівок Черкаської області) та фермерських поселень. Котеджні поселення, як друге житло мешканців міста-центру, з’являються в Україні з початку 2000-х рр. У найбільш загальному вигляді – це комплекс із 30- 50 і більше житлових будинків, що мають розвинену інфраструктуру та об’єднані певною архітектурно-планувальною концепцією. Планувальна структура таких поселень різноманітна: від компактної із прямокутно-квартальною схемою вулиць до вільної - розгалужено-криволінійної, що органічно вписана в довкілля.

Проведеним аналізом визначено, що планувально-функціональна структура котеджних поселень пройшла певні етапи формування:

- неорганізована забудова вільних ділянок в сільських і дачних поселеннях;
- поступове перетворення дачних поселень на сучасні житлові з постійним проживанням;
- будівництво котеджних поселень на землях, що вилучені із аграрного використання, або на місці сільських поселень, що перестали існувати.

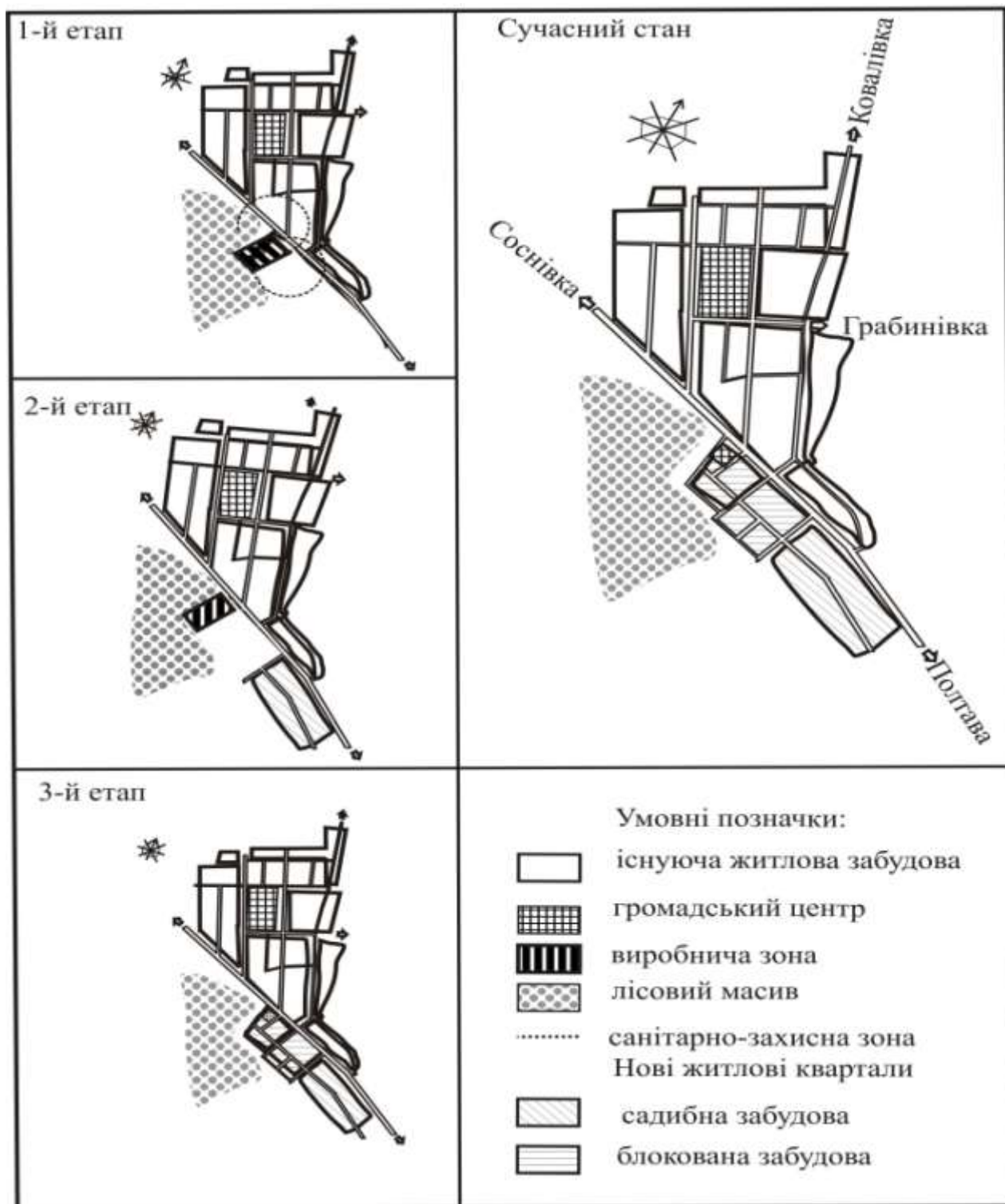

Рис. 1.10 Перепрофілювання структурних частин с. Верхоли Полтавського району Полтавської області (розроблено автором за результатами досліджень)

Котеджні поселення, що запроєктовані на вільних територіях мають низку переваг у порівнянні зі стихійною забудовою, яка часом виникає при трансформації

дачного поселення в котеджне містечко, або частину традиційного поселення. Це наявність генерального плану забудови, що передбачає комплекс транспортно-інженерної інфраструктури зі службою експлуатації, спеціалізованої охорони, громадського центру із широким спектром послуг (фітнес-центр, басейн, салон краси, супермаркет, медично-оздоровчий центр тощо). Різновидом котеджного містечка рекреаційного типу є клубні поселення за інтересами: для любителів гольфу, водних видів спорту, кінних прогулянок тощо.

Сучасний стан вивченості питання рекреаційного будівництва в межах ПЗ виявляє певну класифікацію організованої індивідуальної малоповерхової забудови (котеджні селища). В основу її покладено такі ознаки, як вартість будівель, площа ділянки, загальна житлова площа, особливості природного середовища та рівень благоустрою території, рівень розвитку інфраструктури, обслуговування і розваг. За цими ознаками усі котеджні селища поділяють на п'ять класів: елітний, бізнес-клас, економ-клас, блоковані будинки (таун-хауси), бюджет-клас [140], [142]. Переважно котеджні поселення належать до перших трьох категорій, таун-хауси і бюджетні селища в передмісті будуються значно менше. Інколи еліт-категорію поділяють на вищу та високу [142]. Дослідження показали, що будівництво котеджних поселень сьогодні найбільш поширено у ПЗ найзначніших міст-регіональних центрів Києва, Харкова, Дніпропетровська, Донецька, Львова, Одеси. В приміських зонах міст-центрів Полтава і Суми цей процес носить початковий характер.

Таким чином, розглянуті вище передумови трансформації планувальної структури об'єктивно приводять до створення різних типів ПСП. Особливості змін функціональної структури ПСП в нових соціально-економічних умовах обумовлюють необхідність дослідження сучасного функціонального призначення та їх територіально-планувальної організації. Найактивнішими чинниками, що впливають на функціонально-планувальну організацію ПСП є докорінні зміни в системі господарювання та способі життя їх мешканців, а також величини ПСП та їх розташування стосовно міста-центра. Як свідчить дослідження, відбувається динамічний процес урбанізації сільської місцевості в межах ПЗ, який

проявляється у зменшенні кількості людей, зайнятих в сільському господарстві і зміні сільського способу життя мешканців на міський.

Проведений аналіз еволюції та досвіду формування ПСП обумовлює сучасну типологію приміських сільських поселень:

- центри груп приміських поселень (або первинних систем розселення);
- виробничі центри аграрних підприємств;
- поселення науково-дослідних об'єднань;
- робітничі поселення;
- поселення-супутники великих міст;
- рекреаційні поселення;
- котеджні містечка;
- дачні поселення для городництва й садівництва;
- поселення фермерських господарств.

Подана типологія не виключає можливості формування багатофункціональних типів поселень: агрорекреаційних, рекреаційних з фермерськими господарствами, супутників, з рекреаційними об'єктами тощо. У великих приміських сільських поселеннях з наявністю вільних трудових ресурсів можуть скластися передумови до організації об'єктів виробництва різних форм власності, в частині з них збереглися виробничі будівлі, які підлягають реконструкції або ревіталізації.

Висновки до першого розділу

1. Досліджено еволюцію типології приміських сільських поселень та виявлено, що в зонах впливу великих міст виникли спеціалізовані поселення – місця проживання: маятникових мігрантів (поселення-супутники), сезонних мешканців (дачні поселення), відпочиваючих (рекреаційні), поселення – супутники з рекреаційною функцією, що свідчить про тенденцію перепрофілювання та зміну їх функціонально-планувальної організації.

2. Виявлені *сучасні тенденції* у змінах ФПО сільських поселень в приміських зонах: занепад культурно-побутової сфери обслуговування сільського населення; значне збільшення території при зменшенні чисельності населення, що відбувається за рахунок розпаювання сільськогосподарських угідь та ліквідації виробничих зон; перепрофілювання сільських виробничих зон на інше спрямування, частіше їх занепад та ліквідація; збільшенням числа землекористувачів, що ускладнює розпланування територій; нівелювання містоформуєчого значення сільськогосподарського підприємства, на зміну якому приходять бізнес різних форм власності; експорт з міст-центрів на територію ПСП таких основних функцій: житлової, промислової та рекреаційної; утворення нових функцій: рекреації, бізнесової, науково-учбової, що формують виробничі комплекси різного призначення; організація котеджних містечок для мешканців міста в межах існуючих ПСП, на території дачних та садових товариств, на територіях земельного запасу та пашні, яка виведена із земель аграрного призначення; розподіл функцій і об'єктів громадсько-побутового обслуговування між населеними пунктами об'єднаної територіальної громади.

3. Аналіз зарубіжного досвіду виявив появу в ПЗ нових типів поселень: артселищ, резиденцій великих міських фірм, туристичних, екологічних – центрів оздоровлення та реабілітації сільських територій, поселення високих наукових та аграрних технологій. В Європі міста-центри певну частину своїх функцій, які потребують значних територій, розташовують в ПЗ, а саме: промислову, торговельну, учбово-наукову, адміністративно-ділову, зайнятість населення, забезпечення його житлом, торговельне обслуговування тощо. Це обумовлено

більш низькими податками на нерухомість та меншою вартістю землі в приміській зоні. Основні типи приміських поселень в країнах Європи: супутники, рекреаційні поселення та урбанізовані житлові масиви, що призначені розвантажити місто-центр. Основою формування поселень в зонах впливу міст-центрів західних країн стала міграція міських жителів з міста на постійне проживання в ПЗ. В Україні переважає сезонне проживання жителів міст поряд із мешканцями села, що є одним із головних факторів демографічної стабільності та динамічності функціонально-планувальної організації ПСП.

7. Виявлено особливості трансформації ПСП ближнього оточення міст-центрів, що обумовлює їх функціональну спеціалізацію: виробнича функція аграрного типу замінюється міськими видами діяльності, що потребують великих земельних ділянок; частіше в ПСП відсутні виробничі зони і такі поселення поступово перетворюються на поселення-супутники або рекреаційні. Ліквідація тваринницького виробництва, особливо в межах села з порушенням санітарних розривів, оздоровлює довкілля та створює умови для використання вивільнених територій для житла, рекреаційної діяльності, організації виробництва, що не потребує санітарно-захисних зон.

11. Визначено, що зміни у функціонально-планувальній організації ПСП відбуваються у наступних напрямках: функціональна реструктуризація територій, перерозподіл функцій в балансі пункту та між поселеннями територіальної громади, що визначає сучасні тенденції розвитку функціональної спеціалізації сіл. Важливою умовою забезпечення сталого розвитку приміських сільських поселень є вибір ефективного напрямку соціально-економічного розвитку як приміської зони, так і ПСП в її межах. Це дозволить створити умови для розвитку територіальних громад, а також визначити функціональну спеціалізацію як стратегію розвитку сільських поселень залежно від наявності фінансово-економічних, трудових, демографічних, транспортно-міграційних, природно-рекреаційних та інших ресурсів.

Публікації автора з розглянутих питань [69], [70], [71], [74], [75], [78], [80], [82], [83], [84].

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПАНУВАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПСП, ЯК МІСТОБУДІВНИХ ОБ'ЄКТІВ

2.1 Теоретичні передумови досліджень приміських сільських поселень

Функціонально-планувальна організація приміських сільських поселень є об'єктом дослідження як спеціальних наук у сфері містобудування, так і великої кількості суміжних наук: економічної та соціальної географії, землеустрою, соціології, екології, історії тощо. Усі наукові розвідки, що в різній мірі стосуються приміських сільських поселень, обумовлюють виділення наступних основних блоків досліджень:

- сільське розселення на рівні регіонів, областей, адміністративних районів, первинних систем розселення та їх центрів;
- територій агломерацій найзначніших, значних, великих та середніх міст-центрів, методів та прийомів їх регулювання, функціонального зонування та перспектив розвитку окремих поселень, екологічні та ландшафтні дослідження на цих теренах;
- особливості архітектурного формування та функціонально-планувальної організації окремих типів сільських поселень;
- соціальна інфраструктура сіл та формування їх громадських центрів;
- економічні передумови та фактори розвитку сільських територій, проблеми відродження економіки сіл тощо.

У даній роботі досліджуються сільські поселення приміських зон центрів обласних систем поселень (Полтави і Сум) та центра системи поселень міжобласного (регіонального) рівня Харкова, території яких складають Північно-Східний регіон України. Сільські поселення Харківської області безумовно значно відрізняються від інших поселень, а їх дослідження носить обмежений характер й проведено для порівняльного аналізу з метою прогнозування перспективи ПСП регіону. Дослідження приміських сільських поселень як складових не лише сільського розселення, а й приміської зони міст-центру, безумовно потребує

міждисциплінарного підходу, основними блоками якого є: географічний, економічний, екологічний та містобудівний.

В галузі географічних наук стосовно взаємодії міст-центрів та ПСП в межах його впливу проводили дослідження: О. О. Бейдик [10], О. Бородіна [11], Т. А. Заяць [50], В. Н. Косенко [60], Д. Ф. Крисанов [62], Г.Г. Леонтьєва [88], О. І. Павлов [113], І. Прокопа [11], О. А. Федій [167], Г. І. Фільваров [60] та іноземні вчені Є. С. Гусева [33], Т. І. Заславська [46], С. А. Ковальов [52], Т. Г. Нефьодова, [105], А. Н. Поносов [127] та ін.

Перші дослідження стосовно приміського типу розселення та виокремлення в типології приміських поселень було проведено 1963 р. в галузі соціальної та рекреаційної географії С. А. Ковальовим [54], який зазначив, що заміські житлові поселення робітників та службовців (поселення-«спальні» в сільській місцевості) – це специфічний тип поселень розміщений у ближній приміській зоні значних міст, створюючи своєрідні «житлові філії» міста. Вони історично виникли у процесі урбанізації у всіх країнах світу. ПСП часто мають значні розміри, складають особливий вид супутників значного міста та значно збільшують щоденні пасажиропотоки між ним та його ПЗ. Цей тип населених пунктів виділяється тим, що загальна для всіх поселень функція «місця житла» є тут єдиною. В таких поселеннях частина мешканців зайнята на місці, а інша працює у ближньому місті. Багато сільських поселень, особливо значних, мають змішаний характер планувальної організації та суміщають риси різних функціональних типів. Такі поселення створюють ряд перехідних та змішаних форм, з переважанням сільськогосподарських, аграрно-промислових, або несільськогосподарських функцій. В 1983 р. Т. І. Заславська [49], досліджуючи сільське розселення, теж виділяє приміський тип, називає його «азональним», тому, що він притаманний для приміських зон значних та великих міст, і не має відмінностей залежно від природно-кліматичних зон. Вчені-географи С. А. Ковальов (1963 р.), Т. І. Заславська (1983 р.), Вперше звернувши увагу на специфіку приміського типу поселення, визначили їх рурбальний характер: суміщення міських і сільських особливостей і функцій та незначна зайнятість населення у сільському господарстві (до 10%).

Ш. І. Ібатулін [48], досліджував теоретико-методологічні засади управління земельними ресурсами приміських зон та виявив певну двоїстість їх функцій, яку потрібно враховувати; дійшов висновку, що дослідниками різних галузей знань стосовно взаємодії міст та прилеглих поселень часто робиться наголос на підпорядкуванні ПЗ потребам міста. При цьому не враховуються особливості та потреби населених пунктів, що в ній розташовані, як самостійні складові урбанізованих систем. У ПЗ розташовані центри, що в певному сенсі незалежні від міста, або пов'язані з ним партнерськими зв'язками, а не зв'язками підпорядкування, що зумовлює необхідність урахування потреб цих населених пунктів.

В економічній галузі Л. В. Головка досліджував трансформаційні зміни просторових характеристик сільських поселень України [26], С. Т. Слюсар - на прикладі Київської області [144] та іноземні вчені Є. С. Гусєва - трансформації сільської місцевості приміської зони на прикладі Московської області [31], А. Н. Поносов - соціально-економічні аспекти формування територій поселень в зоні впливу значного міста на прикладі Перми [123]. В галузі територіального планування М. М. Габрель [23], [24] провів дослідження стосовно підвищення ефективності містобудівних рішень в організації приміських територій на прикладі Львівської області. Ці дослідження географів та економістів присвячені змінам приміських територій в зоні впливу значних і найзначніших міст-центрів і не торкаються проблем ФПО сільських поселень, особливо в ПЗ великих міст.

Екологічні основи містобудівних рішень досліджували В. М. Вадімов [14], [15], І. І. Устінова [164], [165], відомі іноземні дослідження В. В. Владімірова [19].

Містобудівна наука накопичила значний обсяг досліджень стосовно методичних засад архітектурно-просторової структури та функціонально-планувальної організації сіл за період середини 60-х – кінця 90-х рр. Серед них наступні автори: Г. А. Делеур [37], Н. П. Кончуков, В. С. Бойчук, Я. Ф. Міняєва [59], А. Д. Кудіненко [65], І. І. Майборода [9], Б. А. Маханько [99], З. В. Моїсеєнко [103], Б. В. Павлишин [114], Ю. Ф. Хохол [9], О. П. Шутько [181] та іноземні дослідники Р. Д. Багіров [6], І. О. Віншу [17], Т. А. Заковоротня [45], К. І. Колодін [54], Р. Лубик [89], [90], В. В. Мусатов [5].

Моделювання систем культурно-побутового обслуговування в сільській дослідили Т. В. Каракова [51], В. М. Лях [91], [92], Г. М. Рогожин [137], С. К. Саркісов, А. П. Шутько та ін. В. М. Лях [92], та О. П. Шутько [181] обґрунтували необхідність урахування людності прилеглих поселень в розрахунках обсягів обслуговування малого міста та міжселенного центру. Б. В. Павлишин [114] дослідив формування архітектурно-планувальної структури поселень-центрів АПК, розробив модель центра АПК, обґрунтував вибір території під забудову, структуру виробничо-сельбищного комплексу, математичну модель оптимізації планувальної структури.

Дослідження принципів архітектурно-просторової та функціонально-планувальної організації окремих типів сільських поселень присвячено роботи: Н. М. Девятової [36] – формуванню поселень з виробничими об'єктами художніх промислів; Кодіна В. О. [53] – агрорекреаційним поселенням, ним виділено чотири групи сіл з рекреаційною функцією, обґрунтовано, що більшість сіл, які використовуються для відпочинку є багатофункціональними, їх організація створює передумови збереження природи, а також дійшов висновку про несумісність інтенсивного тваринництва з організацією рекреаційного відпочинку; визначив додаткові зони в агрорекреаційному поселенні: зони рекреаційної забудови та регулювання ландшафту, зазначив, що рекреаційна зона має тяжіння до громадського центру. Він також зробив висновок про доцільність розвитку рекреації на базі малих сіл, які знаходяться у сприятливих природних умовах. Кодін В. О. дійшов висновку, що перепрофілювання таких поселень в агрорекреаційні є одним із шляхів відродження їх життєдіяльності, а збереження природних ділянок можливо лише при розміщенні закладів відпочинку в межах існуючих поселень [53, С. 161-162]).

К. І. Колодін [54] дослідив принципи формування об'єктів заміського середовища, в т. ч. нових виробничих комплексів та фермерських господарств; Р. Лубик [89], [90] - сучасні тенденції розвитку сіл.

Розвинули містобудівні засади щодо принципів функціонально-планувальної організації сіл дослідження останнього часу: А. Ю. Дмитренко - малі сільські поселення Північно-Східного регіону України [42], [43]; А. В. Степанюка - про

архітектурно-планувальну реконструкцію центральних сіл первинної системи розселення [159]; В. О. Огоньок [107] - архітектурно-планувальна реорганізація та розвиток соціальної інфраструктури сільських поселень в умовах інтенсивних трансформацій. Ці роботи частково також вирішують певні питання формування приміських сільських поселень.

Проте наразі немає достатніх сучасних досліджень стосовно принципів функціонально-планувальної організації саме приміських сільських поселень, а наведені вище дослідження мають до них дотичне значення, тому наше дослідження є первинним. Запропонований термін «приміське сільське поселення (ПСП)» не зустрічалося в спеціальній нормативній та науково-методичній літературі.

У кінці ХХ ст. стихійна урбаністична концентрація населення обумовила наукові пошуки моделювання цих утворень. Так виникає теорія лінійної «витікаючої урбанізації», що розчиняється у довкіллі, утворюючи витоки з агломерацій (Г. Лаппо). Протилежна їй ідея розпорошеної урбанізації, що виявилася у поширенні розселення міського населення (у США – сільська урбанізація або рурбанізація), для неї характерним є збільшення площі урбанізованих територій, пасмовий характер освоєння території, збільшення щоденних маятникових міграцій населення. Загалом, переважна частина наукових пошуків у дослідженні містобудівних об'єктів проводиться за принципом від “загального до часткового” – моделювання регіонів, значних і великих міст, а також їх приміських зон.

Відомі містобудівні концепції та моделі в кращому випадку лише побічно торкаються проблем ПСП. Значний блок досліджень було присвячено моделюванню систем культурно-побутового обслуговування, оптимізації транспортно-міграційних переміщень, а також моделі АПК та агропромислових сіл, що були розроблені різними авторами 60-80-х рр. Серед них найбільш відомі: модель центра АПК (рис.2.1) Б. В. Павлишина [114], моделі 4-х типів аграрно-індустріальних комплексів (АІК) В. В Мусатова, відповідно розробленої ним класифікації [5]. Зокрема, цим автором визначено модель АІК – 4, який розміщений в зоні безпосереднього впливу міста-центру (рис. 2.1). У приміських зонах міст-центрів розміщуються такі підтипи АІК-4 (за В. В. Мусатовим): підсобні господарства

промислових підприємств міста-центру; спеціалізовані комбінати на межі міста; АПК, розміщені на периферії ПЗ; великі супутники; міжзональні комплекси. Моделювання В. В. Мусатова націлено як на АПК, так і на структурні моделі та основні функціональні зв'язки сельбищної зони (рис. 2. 1). Ці моделі розроблялись в рамках парадигми на укрупнення виробництва та інтенсивного формування АПК, проте вони не втратили ще актуальності і можуть використовуватись для розробки певних планувальних робіт та проектування окремих приміських сільських поселень. Так, структурно-функціональні моделі сельбищної зони виявляють взаєморозміщення її структурних елементів та зв'язки між ними, що обумовлені територіальним розташуванням АПК-4: в межах землекористування господарства, в житловій зоні, поблизу промислових центрів, у периферійних ПСП, у приміських зонах відпочинку [5]. В залежності від організації планувальної структури сельбищних зон виділені їх наступні моделі: компактна, лінійна, групова або вільна.

В цілому ці моделі сельбищної зони АПК відповідають загальним принципам формування планувальної структури ПСП. Відповідно панівної парадигми 60–80-х років, що полягала в укрупненні, індустріалізації сільського господарства та створення великих і значних поселень АПК, громадське обслуговування передбачало формування головного центру та системи підцентрів: виробничого, рекреаційного, транспортного тощо. Проте, слід зазначити, що, такий підхід не обумовлюється новими соціально-демографічними і містобудівними умовами. Для переважного числа ПСП наразі актуальним є компактне вирішення громадського центру (іноді з одним підцентром в ПСП лінійної планувальної схеми) і формування житлово-обслуговуючих утворень, відповідно з нормативними радіусами досяжності. Демократизація всіх сфер життя, ринкова економіка, розукрупнення виробництва, розвиток нових форм господарювання на селі обумовили актуальність розробки нових моделей формування сіл та сільського середовища такими авторами:

Н. Девятова [36], К. І. Колодін [54], О. І. Колодрубська [55], Новиков [106], Г. І. Пустовєтов [135] (рис. 2. 1). В моделі Г. І. Пустовєтова структурні елементи, рівні проектування сільського середовища та приміська зона подані як загальна територія для розташування двох типів поселень – котеджного і дачного, при цьому приміська

зона виокремлена від сільського середовища. Модель сільського житлового середовища О. І. Колодрубської базується на моделі Г. І. Пустовєтова [55], [106] і модифікована нею для виявлення територій, придатних для розміщення різних типів садибного житла (рис. 2. 2). Таким чином, названі моделі виявляють території розміщення сучасних об'єктів громадського обслуговування, житла та характер функціонального зонування сільського поселення в цілому. В той же час зміни сільського середовища, особливо в межах приміських зон великих міст часто призводять до конфліктних ситуацій на суміжних територіях спільних інтересів між містом і селом. Ці процеси недостатньо відображені в існуючих містобудівних дослідженнях.

В ході дослідження виявлено, що близькість до міста-центру та розвинена інфраструктура транспортних комунікацій обумовлюють формування рурбального типу поселення, що має такі ознаки: кращі соціально-демографічні показники порівняно з іншими поселеннями; значна частина населення (30-100%) працевлаштована (навчається) в місті-центрі та здійснює маятникові міграції як на роботу, так і для забезпечення супутніх потреб; в аграрному секторі зайнята незначна частка населення (10-15%), тому сільськогосподарське товарне виробництво втрачає містоформує значення, замість цього - бізнес міського спрямування, в якому працюють частково міські жителі; сельбищна зона розширюється на вивільнених виробничих та резервних зонах, поступово перетворюючись на єдину функцію села; в селах виникають масиви житлової забудови, що заселена мешканцями міст; значний відсоток сезонного та вільного житла; частину села займають дачні ділянки та садово-городні товариства, що спричинює сезонні коливання людності, які є передумовою як неорганізованої, так і організованої рекреації. Ці особливості дозволили визначити сільське поселення в зоні впливу міста-центру як окремий об'єкт містобудівних досліджень та на підставі аналізу термінів ввести для їх позначення поняття «приміське сільське поселення». Термін ПСП визначено на основі аналізу та систематизації сучасних підходів до дефініції «сільське поселення» в різних наукових сферах таких вчених, як О. В. Гафурова [25], І. М. Демчак, М. К. Орлатий [40], С. А. Ковальов [52], В. П. Мардер [3].

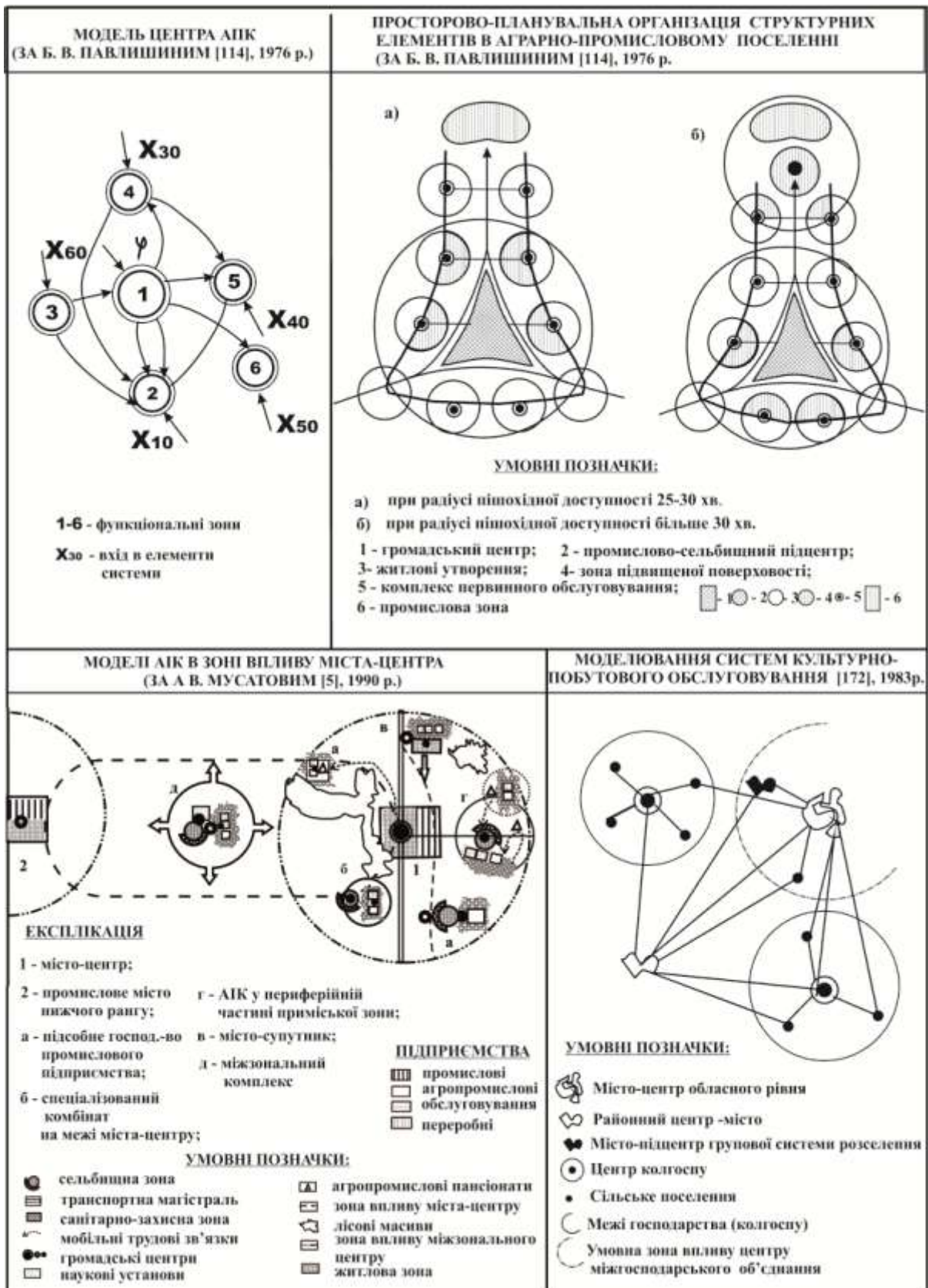

Рис. 2.1 Моделювання функціонально-планувальної організації агропромислових сіл, їх центрів та систем культурно-побутового обслуговування приміської моделі розселення (розроблено за літературними джерелами)

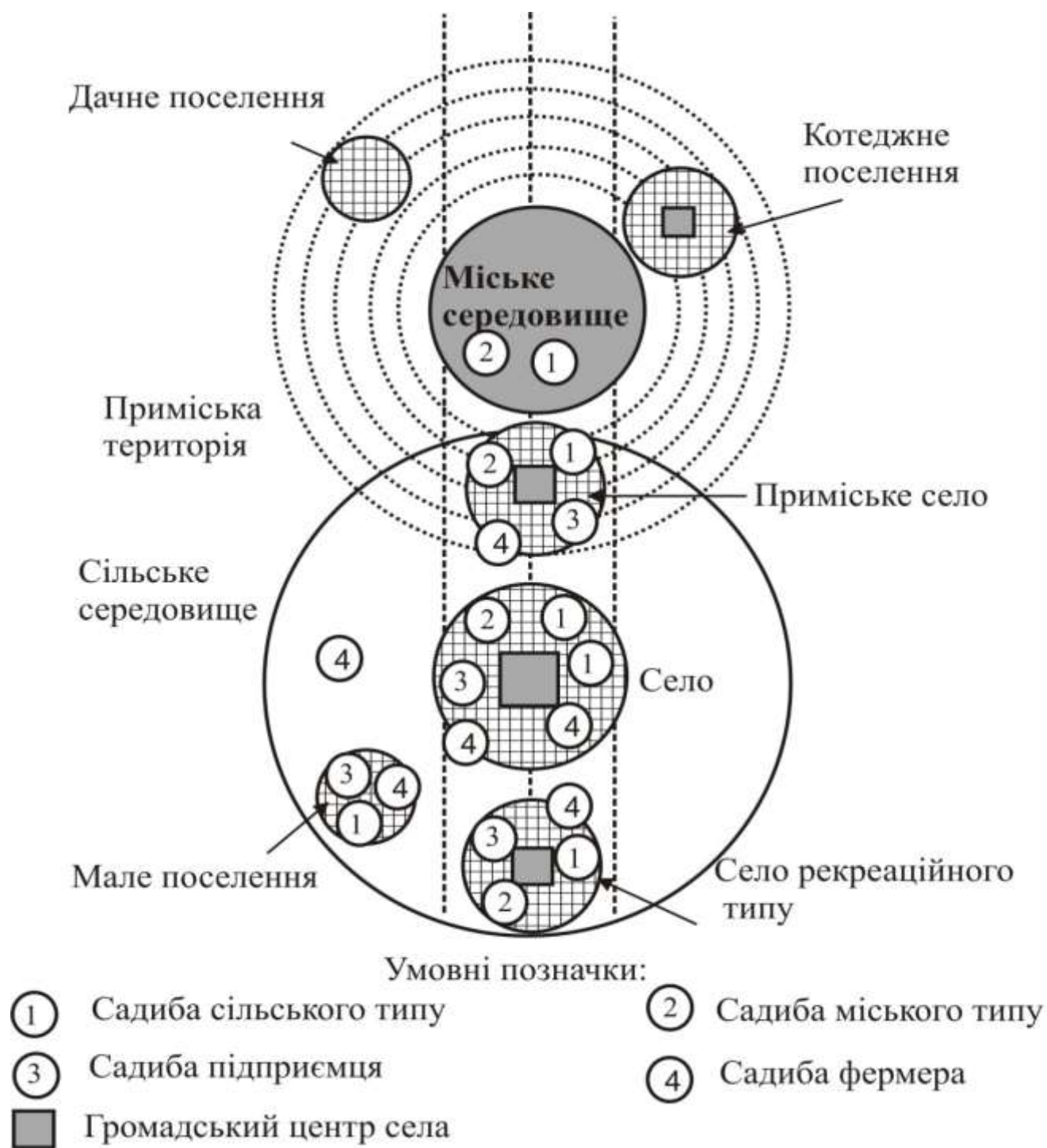

Рис. 2. 2 Модель сільського середовища О. Колодрубської [55] (розроблена за Г. Пустоветовим [135])